
POLİTİK İSTİKRARSIZLIK İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: MENA ÜLKELERİ İÇİN PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ

İbrahim AL¹ Murat BELKE²

Öz

Ekonomi ile politika arasında kuvvetli ve karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla, ekonomik performans araştırılırken genellikle politik değişkenler de analize dâhil edilmektedir. En önemli politik değişkenlerden biri ise politik istikrarsızlıktır. Politik istikrarsızlıklar açısından bir değerlendirme yapılırsa, dünyadaki en istikrarsız bölgelerden birinin MENA bölgesi olduğu görülmektedir. Sahip olduğu petrol rezerv hacmi ve üretim miktarı dikkate alındığında, söz konusu bölgedeki politik istikrarsızlıkların dünya ekonomisi açısından da önemi büyüktür. Bu çalışmanın amacı, politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini, MENA ülkeleri açısından araştırmaktır. Bu amaçla, seçilmiş 14 MENA ülkesi için 1991-2016 dönemini kapsayan bir araştırma yürütülmüştür. Politik istikrarsızlık göstergesi olarak ICRG tarafından yayımlanan iç ve dış karışıklık endekslerinin tercih edildiği araştırmada, Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, İran ve İsrail hariç, diğer ülkelerde söz konusu değişkenler arasında tek ve çift yönlü nedensellik ilişkileri mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: *Politik İstikrarsızlık, Ekonomik Büyüme, Panel Nedensellik, MENA*
JEL Sınıflandırması: *C33, F51, O47, O53, O55*

THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL INSTABILITY AND ECONOMIC GROWTH: PANEL CAUSALITY ANALYSIS FOR MENA COUNTRIES

Abstract

There is a strong and bilateral relationship between the economy and politics. Therefore, political variables are often included when analyzing economic performance. One of the most important political variables is the political instability. If an assessment is made in terms of political instability, it is seen that one of the most unstable regions in the world is the MENA region. When considering the volume of oil reserves and the amount of production that they have, the political instability in the region is also a big issue for the world economy. The aim of this study is to investigate the causality relationship between political instability and economic growth in MENA countries. For this purpose, a survey covering the 1991-2016 periods was conducted for 14 selected MENA countries. In the study, Internal and external conflict indices published by the ICRG as a political instability indicator were preferred and bootstrap panel Granger causality test developed by Kónya (2006) was used to test the causality. According to the findings, except for Iran and Israel, there are single and twofold causal relationships among the variables.

Keywords: *Political Instability, Economic Growth, Panel Causality, MENA*
JEL Classification: *C33, F51, O47, O53, O55*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İktisat Bölümü, İİBF, Karadeniz Teknik Üniversitesi, ibrahimal@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2653-4663

² Dr. Öğr. Üyesi, İktisat Bölümü, İİBF, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, muratbelke@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3299-7162

1. Giriş

Bir ülkede belli dönemlerdeki veya ülkeler arasındaki makroekonomik performans farklılığının nedenleri, büyüme teorisi ve politik iktisadın ortak araştırma konusudur. Kurumsal iktisatçılara göre, ekonomik performansın şekillenmesinde kurumlar çok önemlidir. Bu nedenle, kurumsal yapıyı dikkate almaksızın yapılan tüm açıklamalar yetersiz kalmaktadır. Literatürde, kurumsal yapıyı zayıflatan en önemli faktörün politik istikrarsızlık olduğu vurgulanmakta ve gelişmiş ülkelerdeki istikrarlı rejimlerin varlığı, ülkeler arasındaki ekonomik gelişme farklılıklarını açıklamakta kullanılmaktadır.

Genellikle gelişmiş ülkelerin demokratik rejimlerle yönetilmesi ve az gelişmiş ülkelerdeki antidemokratik rejimlerin varlığı, politik rejim tipinin büyümeyi etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğu şeklinde bir algı yaratmıştır. Böylelikle demokrasi kavramı, uygulamalı literatürde büyümenin belirleyicisi olarak yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ancak, demokrasinin tek değişken olarak kullanıldığı çalışmalarda kesin bir yargıya varılamaması araştırmacıları ekonomik büyümeyi etkileyen politik değişkenlerin neler olabileceği konusunda yeni arayışlara itmiştir (Gerring vd. 2005: 323). Politik istikrarsızlığın söz konusu modellere dâhil edilmesi bu arayışların bir sonucudur (Şanlısoy ve Kök: 2010: 10). Böylelikle literatür, demokrasinin yanı sıra hükümet istikrarı, politik şiddet, politika değişkenliği ve politikaya ilişkin subjektif algılar şeklinde gruplandırılacak farklı politik istikrarsızlık kavramlarına yönelmiştir (Brunetti, 1997: 163).

Dünyadaki ülkeler ve bölgeler politik istikrar açısından incelendiğinde, özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa-MENA) bölgesinde yıllardan beri şiddet, kargaşa ve savaş ortamının hüküm sürdüğü görülmektedir. Bu açıdan MENA bölgesi, şu an dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biridir ve yakın gelecekte de ciddi bir değişim öngörülmemektedir. Bu istikrarsızlık, uzun yıllardır süregelen karışıklıkların, politik gerilimlerin ve bölünmelerin bir sonucudur. MENA bölgesinde aynı ülke içinde bile kabile, etnik köken ve mezhepsel açılardan çok büyük farklılıkların bulunmasının, hem ülke içinde hem de bölgedeki ülkeler arasında politik istikrarsızlık yarattığı bilinmektedir. Bunların yanı sıra zayıf yönetimler, yozlaşma ve ekonomik başarısızlıklar da diğer önemli etkenlerdir. Ayrıca, son dönemdeki istikrarsızlığın nedenleri arasında, iç karışıklıkların, dış tehditlerin ve şiddet içeren aşırılıkların varlığı sayılabilir. Bu bağlamda, Tunus'ta başlayan ve pek çok bölge ülkesine yayılan Arap Baharının doğrudan etkisi ve yaşanan yönetim boşluğunda DEAŞ gibi radikal terör örgütlerinin bölgede daha da güçlenmesiyle ortaya çıkan dolaylı etkileri nedeniyle bölgedeki politik istikrarsızlık daha da artmıştır (Cordesman, 2018: 2). Dünya petrol rezervlerinin üçte ikisinin bu bölgede yer alması ve dünya petrol üretiminin yüzde 40'ünün bu bölgede gerçekleştirilmesi (ECB, 2011: 15), yaşanan istikrarsızlıkların hem bölge hem de dünya ekonomisi açısından önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, politik istikrarsızlıkların ekonomik büyümeye olan etkisi 14 MENA ülkesi için araştırılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde çalışmanın, hem 2010 yılının sonunda başlayan Arap Baharı sonrası verileri dikkate alması ve böylece bölgede yaşanan politik istikrarsızlığın ekonomi üzerindeki etkilerini yansıtması hem de analizde yatay kesit bağımlılığı gibi yeni testlerin kullanılması açısından ilgili literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. İkinci kısımda, politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme ilişkisinin kavramsal çerçevesine ve ilgili literatüre yer verilmiştir. MENA bölgesi için bu ilişkinin test edildiği üçüncü kısımda, öncelikle araştırmacının veri seti ve yöntemi açıklanmış, ardından elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise araştırmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Politik İstikrarsızlık İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kavramsal Çerçeve ve Literatür Özeti

2.1. Politik İstikrarsızlığın Tanımı ve Ölçülmesi

Politik istikrar veya istikrarsızlığın tanımı konusunda literatürde bir uzlaşma bulunmamakla birlikte politik istikrarsızlık, anayasal ya da anayasaya aykırı bir şekilde yönetimlerdeki ve hükümetlerdeki değişim eğilimi (Alesina vd., 1992: 3) veya mevcut politik durumların, faaliyetlerin ya da yöntemlerin değişmesine yönelik tehditler (Gyimah-Brempong ve Traynor, 1999: 53) şeklinde

tanımlanabilir. Politik istikrar ise, devlet içinde şiddetin olmaması, hükümetin ömrünün uzunluğu, meşru anayasal bir otoritenin varlığı, sistemin temel özelliklerini tehdit eden yapısal bir değişimin bulunmaması ve birbiriyle ilişkili ekonomik ve sosyal değişkenler açısından sistemin istikrarıdır (Hurwitz, 1973: 449). Bu bağlamda Aisen ve Veiga (2011: 5), bir yıllık süre içinde kabinenin en az yarısının ya da başbakanın değiştiği durumu politik istikrarsızlık olarak nitelendirmektedir.

Politik istikrarsızlık tanımında genellikle iki temel yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşım, doğrudan hükümetin değişim ihtimaline odaklanan yönetim istikrarsızlığıdır. Bu değişim, anayasal hukuk çerçevesinde olabileceği gibi, hükümet darbesi gibi anayasal olmayan bir şekilde de ortaya çıkabilir. Burada vurgulanması gereken temel nokta, yönetimdeki değişim ihtimalinin politika belirsizliği yaratması ve bunun mülkiyet haklarını tehdit etmesidir. İkinci yaklaşım ise, doğrudan yönetim değişimlerine odaklanmayan, sosyal huzursuzluk ve politik şiddeti içeren sosyo-politik istikrarsızlıklardır (Alesina ve Perotti, 1993: 1206).

Jong-A-Pin (2009: 18), politik istikrarsızlığın hem içeriğini belirlemek hem de ölçmek amacıyla 25 farklı politik istikrarsızlık göstergesi kullanmıştır. Bunlar; gerilla savaşı, devrimler, iç savaş, iç karışıklıklar, küçük ve orta boyutlu sivil kargaşalar, etnik ve dinsel gerginlikler, hizipleşme, kutuplaşma, seçim sayısı, politik suikastlar ve tutuklamalar, isyanlar, grevler, büyük anayasal değişimler, rejim değişiklikleri, gösteriler, önemli görevlerdeki kişilerin istifa etmesi veya ettirilmesi, hükümet darbeleri, bir partinin iktidarda kaldığı yıl sayısı ve kabine değişimleridir. Bununla birlikte, yıllık darbe ve devrim sayısı, anayasal olmayan hükümet değişimleri, yıllık siyasi suikast sayısı (Barro, 1991), terör eylemlerinin sayısı, grevlerin sayısı, iktidardaki partinin değişmesine sebep olan seçimler ve savaşlar (Asteriou ve Price, 2001: 383) politik istikrarsızlığın ölçümünde en yaygın kullanılan verilerdir.

2.2. Politik İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki teorik ilişki sermaye birikimi ve yatırım (Alesina ve Perotti, 1995), kamu harcamalarının tüketim ve yatırım arasındaki tahsis kararları (Alesina ve Tabellini, 1990) ve yeniden bölüşüm talebi (Alesina ve Rodrik, 1994) üzerinden kurulmaktadır. Bu çerçevede politik istikrarsızlıklar, belirsizlik ortamı yaratarak bir taraftan özel sektör yatırımlarını düşürmekte, diğer taraftan hükümetlerin kısa vadeli düşünmesine ve böylelikle kamu yatırımları yerine kamu tüketim harcamalarına yönelmesine yol açmaktadır. Ayrıca gelir dağılımdaki eşitsizlik, toplumda bir huzursuzluk yaratarak politik istikrarsızlığa yol açmakta ve sonuçta ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Literatürde politik istikrar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran pek çok çalışma mevcuttur. Bu konudaki öncü çalışmalardan biri Simon Kuznets'e aittir. Kuznets (1966), özellikle de hükümetlerin değişim döneminde yaşanan politik kargaşanın düşük oranlı ekonomik büyümeye yol açacağını ifade etmektedir (Gurgul ve Lach, 2013: 189). İçsel büyüme teorileri çerçevesinde politik istikrarı büyüme literatürüne dâhil eden Barro (1989; 1991) ise, büyüme ile politik istikrar arasında pozitif bir ilişkiden bahsetmektedir.

Konu ile ilgili çalışmaları temelde üç gruba ayırmak mümkündür. Birinci gruba göre, politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi vardır ve nedensellik ilişkisi tek yönlüdür (Barro 1989; Barro, 1991; Alesina vd., 1992; Collier, 1999; Staines, 2004; Polachek ve Sevastianova, 2011; Aisen ve Veiga, 2011; Gurgul ve Lach, 2013). İkinci gruba göre, politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Elbedawi, 1992; Zablotsky, 1996; Gyimah-Brempong ve Traynor, 1999; Abadie ve Gardeazabal, 2001; Blomberg ve Hess, 2002). Üçüncü gruba göre ise söz konusu iki değişken arasında nedensellik ilişkisi yoktur (Abdiweli, 2001; Campos ve Nugent, 2002).

Birinci grup kapsamında Alesina vd. (1992), 113 ülke için yapılan 1950-1982 dönemini kapsayan çalışmada politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi düşürdüğüne yönelik sağlam bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca yazarlar, düşük ekonomik büyümenin hükümetlerin değişim ihtimalini artırmadığını ve demokrasinin ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını

belirtmişlerdir. Polachek ve Sevastianova (2011), 90 ülke için 1970-2000 dönemini kapsayan çalışmada, ülke içindeki şiddeti yüksek çatışmaların yıllık büyümeyi %0,18 ile %2,77 arasında değişen oranlarda düşürdüğünü hesaplamışlardır. Bu düşüş, antidemokratik ülkelerde, düşük gelirli ülkelerde ve Afrika ülkelerinde çok daha büyüktür. Benzer bir bulguya Collier (1999)'de ulaşmış ve iç savaş döneminde kişi başına GSYH'nin normal dönemlere oranla yıllık %2,2 oranında düştüğünü tespit etmiştir. Politik istikrarsızlığın kişi başına düşen GDP'nin büyüme oranını düşürdüğünü ifade eden Aisen ve Veiga (2011), yıl içinde her ilave kabine değişiminin yıllık büyüme oranını %2,39 düşürdüğünü hesaplamıştır. Yazarlar, 169 ülke için 1960-2004 dönemini kapsayan çalışmada, kabine değişimlerinin yanı sıra, politik suikastlar, anayasal değişimler, devrimler, darbeler, yönetim değişimleri ve hükümet krizleri gibi değişkenleri içeren rejim ve politik istikrarsızlık endeksleri ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel açıdan anlamlı negatif bir ilişki bulmuşlardır. İspanya'daki ETA örgütünün yarattığı politik istikrarsızlığı inceleyen Abadie ve Gardeazabal (2001) da, politik istikrarsızlığın hâkim olduğu Bask Bölgesindeki kişi başı GSYH'nin İspanya'nın diğer bölgelerine oranla yüzde 10 daha düşük olduğunu sonucuna ulaşmışlardır.

Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu savunan Blomberg ve Hess (2002), 152 ülke için 1950-1992 dönemini kapsayan çalışmada, bir ülkedeki resesyona takip eden ertesi yılda o ülkedeki iç karışıklık ihtimalinin arttığını tespit etmişlerdir. Bu ihtimal, Afrika ülkeleri ve demokratik olmayan ülkelerde iki kat fazladır. Diğer taraftan karışıklığın varlığı, bir ekonominin genişleme döneminden daralma dönemine geçiş ihtimalini de artırmaktadır.

Politik istikrarsızlık ile politika istikrarsızlığı arasında bir fark olduğunu ve istikrar göstergesi olarak ekonomi politikalarındaki değişkenliğe odaklanan Abdiweli (2001), 119 ülke için 1970-1995 dönemini kapsayan çalışmada, aynı hükümet olsa bile hükümetin uyguladığı iktisat politikalarındaki değişimin hükümet değişimlerinden daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Elde edilen bulgulara göre, politika belirsizliği ile ekonomik büyüme arasında negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki varken, politik istikrarsızlık ile kesin bir negatif ilişki tespit edilememiştir. Campos ve Nugent (2002), 98 gelişmekte olan ülke için 1960-1995 dönemini kapsayan çalışmada, sosyo-politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkilerin varlığını ve ilişkinin yönünü araştırmışlar ve politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir.

Sayısı sınırlı olmakla birlikte, literatürde politik istikrarsızlıkların ekonomik aktiviteye etkisini MENA bölgesi için inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Bu bağlamında, Tang ve Abosedra (2014), MENA bölgesinde yer alan 24 ülke için 2001-2009 dönemini kapsayan çalışmada turizm, enerji tüketimi ve politik istikrarın ekonomik büyüme üzerinde etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme ve kalkınma sürecini engellediğini ortaya koymuştur. Sweidan (2017), MENA bölgesinde yer alan 9 ülke için yürüttüğü 1980-2011 dönemini kapsayan çalışmada, demokrasi ve politik istikrarsızlık değişkenlerinin reel çıktı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yazar, demokrasi değişkeni ile reel çıktı arasında bazı ülkeler için pozitif, bazı ülkeler için ise negatif bir ilişki tespit ederken, politik istikrarsızlığın reel çıktı üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuç, ekonomik büyüme açısından önemli olanın politik rejim tipinden ziyade, rejimin istikrarı olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmalarında MENA bölgesinde yer alan 15 ülkenin 2007-2010 dönemindeki firma bazlı verileri kullanan Herrala ve Ariss (2013), kredi kısıtlamaları, politik istikrarsızlık ve sermaye birikimi arasındaki etkileşimi araştırmışlardır. Bulgulara göre, politik huzursuzluklar kredi kanalı vasıtasıyla ekonomik gelişmeyi doğrudan olumsuz etkilediği gibi, borçlanma kısıtı üzerinde negatif etki yaratarak dolaylı bir şekilde sermaye birikimini yavaşlatmaktadır. Böylelikle ekonomik büyüme olumsuz etkilenmektedir.

Politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığından hareketle, politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi çeşitli kanallardan etkilediği görülmektedir. Bunlardan biri, politik istikrarsızlığın geleceğe ilişkin belirsizlik ortamı yaratarak düşük büyümeye sebep olduğunu ifade eden belirsizlik kanalıdır. Alesina ve Tabellini (1988: 2)'ye göre gelecek hükümetlerin yapısı hakkındaki politik belirsizlik, onların uygulayacakları gelecek ekonomi politikaları hakkında

belirsizliğe yol açmaktadır. İstikrarsız politik sistem ve çevreden kaynaklanan bu belirsizlik, özel sektör yatırımlarını azaltarak ekonomik büyümeyi doğrudan düşürebilmektedir. Ayrıca belirsizlik, yatırımların şeklini, diğer üretim faktörlerinin talebini ya da kamu harcamalarının bileşimini değiştirmek suretiyle ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir etki yaratmaktadır. Politik ve yasal çerçevede yaşanan belirsizliklerin olumsuz etkilerinin yanı sıra, özellikle kutuplaşmanın yüksek olduğu ülkelerdeki hükümet değişimleri, ekonomik aktiviteyi önemli oranda olumsuz etkilemektedir. Çünkü bu ülkelerde hükümet değişimleri, radikal politika değişimlerini de beraberinde getirmekte, gelecek ekonomi politikaları hakkındaki belirsizliği artırarak piyasa beklentilerini bozmakta ve böylelikle ekonomik aktiviteyi yavaşlatmaktadır. (Asteriou ve Price, 2001: 383-385).

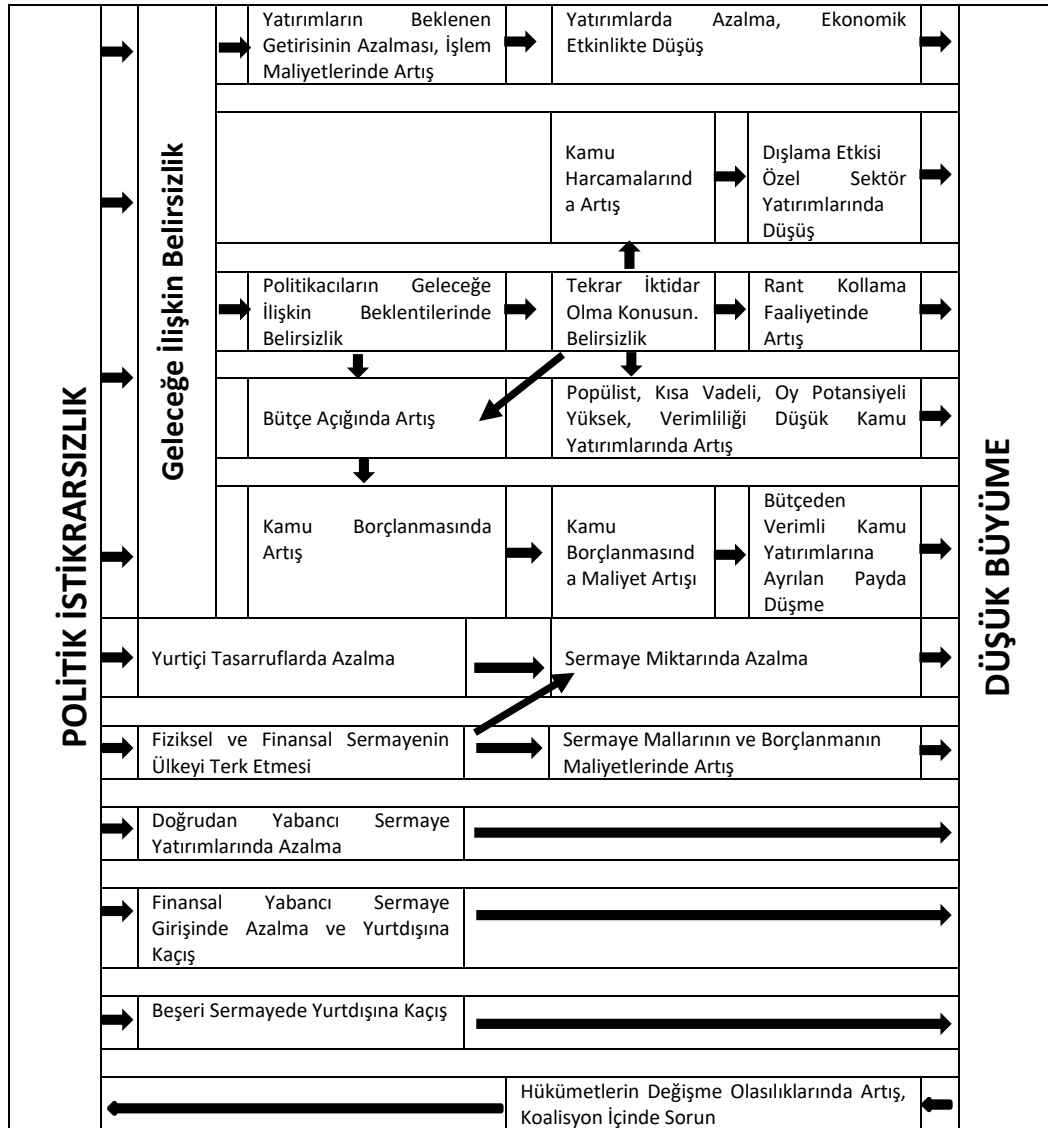
Politik istikrarsızlığın büyüme üzerindeki etki kanallarından biri de sermaye kaçı kanalıdır. Uygulamalı çalışmalar, politik istikrarsızlığın sermayenin yurtdışına kaçışını artırdığını ve bu durumun ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini ortaya koymaktadır (Davies, 2010: 9). Bu kanalı test eden Alesina ve Tabellini (1988), Güney Amerika ülkeleri için 1970-1984 dönemini kapsayan çalışmada, politik dalgalanma dönemlerinde iktisadi aktörlerin kararlarının olumsuz etkilendiği ve bu durumun sermaye kaçışına yol açtığını ortaya koymuşlardır. Bu sonucu destekleyen Lensink vd. (2000), 84 gelişmekte olan ülke için 1971-1991 dönemini ele alan çalışmada, politik riskin sermaye kaçışını hızlandırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bunların yanı sıra Le ve Zak (2001), 47 gelişmekte olan ülke için 1976-1991 dönemini kapsayan çalışmada, politik, finansal ve politika risklerinin her üçünün de finansal kaçış üstünde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bulgulara göre, politik risk bileşenlerinden anayasal olmayan hükümet değişiklikleri ve iç ayaklanmalar sermaye kaçışını hızlandırmaktadır. İç savaşın ekonomik ortamı bozmasıyla birlikte özel sektörün portföy ikamesine giderek yabancı varlıklara yöneleceğini ve varlıklarını yurt dışına çıkaracağını iddia eden Collier ve Gunning (1999), Afrika kökenli servetin %39'unun portföy ikamesi süreci sonunda yabancı varlıklara çevrildiğini tespit etmişlerdir.

Politik istikrarsızlıklar, finansal sermayenin yanı sıra fiziksel ve beşeri sermayeye de zarar vermekte ve onların miktarını ve verimliliğini düşürmektedir. Bu bağlamda Aisen ve Veiga (2011), politik istikrarsızlığın fiziksel ve beşeri sermaye oluşumunu engelleyerek toplam faktör verimliliğini düşürdüğü ve böylelikle büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Elbedawi (1992), iç savaşın sermayeyi yok edip, güvensizliği artırmak suretiyle insanların göçe zorladığını ve böylelikle bir ülkedeki yoksulluğu doğrudan etkileyebildiğini ifade etmektedir.

Humphreys (2003: 9-10) ise, karışıklıkların ekonomiyi fiziksel sermaye, beşeri sermaye, işgücü ve toplam faktör verimliliği gibi dört farklı kanalla olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda politik istikrarsızlıklar, bir taraftan mevcut fiziksel ve beşeri sermayeyi yok ederken, diğer taraftan bunlar için yapılacak yatırımları düşürmektedir. Bunun yanı sıra en önemli üretim faktörlerinden biri olan işgücü miktarını da azaltmaktadır. Benzer şekilde, politik istikrarsızlıklar iç savaş dönemlerinde ülke içindeki teknolojik yeniliklerin ortaya çıkmasını engellemekte ve üretimin ve piyasa işlemlerinin duraklamasına neden olmaktadır. Böylelikle toplam faktör verimliliğini düşürerek üretimde negatif etki yaratmaktadır. Ancak burada, savaşların özellikle askeri ve savunma alanında teknolojik yenilikleri hızlandırdığı hususu da dikkate alınmalıdır.

Politik istikrarsızlıklar ile ekonomik büyümeye ilişkin yapılan açıklamalar bağlamında söz konusu değişkenler arasındaki etkileşim Şekil 1'de görsel olarak sunulmuştur. Bu şekle göre, başta belirsizlik olmak üzere yurtiçi tasarruflarda azalma, fiziksel ve finansal sermayenin ülkeyi terk etmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında azalma, finansal yabancı sermaye girişinde azalma ve yurtdışına kaçış, beşeri sermayenin yurt dışına kaçışı ve beyin göçü gibi kanallarla politik istikrarsızlık ekonomik büyümeyi düşürmektedir. Diğer taraftan düşük ekonomik büyüme hükümetlerin değişme ihtimalini de artırmaktadır (Şanlısoy ve Kök: 2010: 13).

Şekil 1: Politik İstikrarsızlık İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Kaynak: Şanlısoy ve Kök (2010: 13).

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Veri Seti

Çalışma, MENA bölgesinde yer alan seçilmiş 14 ülkenin (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Fas, Umman, Suudi Arabistan, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen) 1991-2016 dönemi için politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini, Kónya (2006) tarafından geliştirilen bootstrapped panel Granger nedensellik testini kullanarak incelemektedir. Çalışmada kullanılan ülke verileri Uluslararası Ülke Risk Kılavuzu (International Country Risk Guide, ICRG) ve Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Bank, World Development Indicators) veri tabanlarından elde edilmiştir. Ülkeler, verilerin elde edilebilirliğine göre seçilmiştir. Çalışmada, söz konusu ülkelerin dengeli panelinden oluşan 26 yıllık dönemi kapsayan bir veri seti kullanılmaktadır.

Çalışmada ekonomik büyüme, 2010 \$ temelli kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla serisinin doğal logaritmik dönüşümü tarafından temsil edilmektedir. Politik istikrarsızlık ise, ICRG tarafından

sağlanan politik risk ölçülerinden iç ve dış karışıklık endeksleri kullanılarak üç değişken ile ölçülmektedir.

1. İç karışıklık endeksi 0-12 arasında değer almaktadır. Endeks, ülkedeki siyasi şiddeti ve bunun yönetim üzerindeki gerçek veya potansiyel etkisini değerlendirmektedir. En yüksek puanlama, hükümete karşı silahlı veya sivil bir muhalefetin bulunmadığı ve hükümetin de kendi halkına karşı doğrudan veya dolaylı keyfi şiddete başvurmadığı ülkelere verilmektedir. En düşük puan ise devam eden bir iç savaşın bulunduğu ülkelere verilmektedir.

2. Dış karışıklık endeksi de 0-12 arasında değer almaktadır. Endeks, şiddet içermeyen dış baskıdan (diplomatik baskılar, yardımın durdurulması, ticaret kısıtlamaları, toprak anlaşmazlıkları, yaptırımlar, vb.) şiddetli dış baskılara (sınır ötesi müdahalelerden savaşa kadar) kadar uzanan hükümetin ülke dışı eylemlerden kaynaklanan riskini göstermektedir. Dışsal çatışmalar, operasyonlar üzerindeki kısıtlamalardan ticaret ve yatırım yaptırımlarına, ekonomik kaynakların tahsisinde yaşanan bozulmalardan toplum yapısındaki şiddetli değişime kadar pek çok açıdan yabancı ticareti olumsuz etkileyebilmektedir.

3. Çalışmada politik istikrarsızlığın üçüncü bir göstergesi olarak iç ve dış karışıklık endekslerinin ortalamasından oluşan bir politik istikrarsızlık endeksi oluşturulmaktadır.

MENA bölgesinde en önemli sorunların başında ülke içi ve dışındaki karışıklıkların gelmesi, politik istikrarsızlık ölçüsü olarak bu iki endeksin ve bunların ortalamasının kullanılması konusunda çalışmaya motivasyon sağlamıştır. Özellikle Arap Baharı sürecinde yaşanan iç ve dış karışıklıklar bu motivasyonu destekler niteliktedir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanım ve semboller Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Değişkenlere İlişkin Tanımlar ve Semboller

Değişkenler	Semboller	Tanımlar
Kişi başına reel GSYH	Lnrkdppc	2010 \$ temelli kişi başına GSYH serisinin doğal logaritmik değeri
İç karışıklık	Inc	ICRG endeks değeri
Dış karışıklık	Exc	ICRG endeks değeri
İç ve dış karışıklık	Pins	İç ve dış karışıklık endeksinin ortalaması

Çalışmanın değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir. Dengeli panel veri setinde her bir değişkene ait 364 gözlem bulunmaktadır. İç karışıklık değişkeninin ortalaması yaklaşık olarak 8.35 ve standart sapması 2.18'dir. Bu değişken en yüksek 12 değerini alırken, en düşük 1.25 değerini almaktadır. Dış karışıklık değişkeninin ise ortalaması yaklaşık 9.26 ve standart sapması 1.83'tür. Bu değişken en yüksek 12 değerini alırken, en düşük 2.2 değerini almaktadır. Bu durumu, ülkeler arasındaki politik istikrarsızlığın homojen olmadığını ve politik istikrarsızlığın ülkeler arasında anlamlı olarak farklılaştığını göstermektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Minimum	Maksimum	Gözlem
Lnrkdppc	12236.57	4680.266	14327.72	432.3861	64386.09	364
Inc	8.346039	8.5	2.181269	1.25	12	364
Exc	9.275527	10	1.831379	2.208333	12	364
Pins	8.810783	9.03125	1.752866	2.333333	12	364

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

Değişken	Lnrkdppc	Inc	Exc
Lnrkdppc			
Inc	0.2801***		
Exc	0.0391	0.5230***	
Pins	0.1947***	0.8954***	0.8478***

Not: *** 1% anlamlılık düzeyini ifade etmektedir (***) p<0.01).

Çalışmadaki değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 3'te sunulmuştur. Korelasyon değerleri incelendiğinde, Lnrddpc ve Inc değişkenleri arasındaki korelasyon pozitif ve % 1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. İki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0.28'dir. Lnrddpc ve Exc değişkenleri arasındaki korelasyon pozitif ve ancak hiçbir anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı değildir.

3.2. Yöntem

Çalışmada, Konya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. Konya (2006) tarafından geliştirilen bu yöntemin üstün yönü, değişkenlerin durağanlık analizine ihtiyaç duyulmamasıdır. Ancak modeldeki yatay-kesit bağımlılığı ve eğitim parametresinin homojenlik analizleri, uygun panel nedensellik testinin seçimi için önemlidir. Bundan dolayı panel nedensellik analizinden önce 14 MENA ülkesinde yatay-kesit bağımlılığı ve eğitim parametresinin homojenliği araştırılmaktadır.

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Ülkeler arasındaki artan ekonomik bağımlılık (ticari, finansal vb.) ülkeler gibi yatay-kesit birimler arasında güçlü karşılıklı ilişkiler bulunabileceğini göstermektedir. Ülkelerin herhangi birinde meydana gelen şok, diğer ülkeleri yani diğer yatay-kesit birimleri de etkileyebilmektedir. Bu nedenle panel veri modellerinde, ortak şoklardan veya gözlenemeyen bileşenden kaynaklanan hata terimindeki yatay-kesit bağımlılığının incelenmesi gerekmektedir (Hoyos ve Sarafidis, 2006:482). Serilerdeki yatay-kesit bağımlılığının dikkate alınmaması elde edilen sonuçları anlamlı şekilde etkilemekte, bu doğrultuda öncelikle modeldeki yatay-kesit bağımlılığının testi gerçekleştirilmektedir. Çalışmada Breusch ve Pagan (1980) tarafından önerilen Lagrange Çarpımı (Lagrange Multiplier, LM) testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD ve CD_{LM} testleri ve Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) kullanılmıştır.

Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange çarpımı (LM) testi modelin en küçük kareler tahmininin kesit artıkları arasındaki korelasyon katsayılarının kareler toplamına ($\hat{\rho}_{ij}^2$) dayalı oluşturulmaktadır. LM testinin yokluk hipotezi kesitler arasında yatay-kesit bağımlılığının bulunmadığını ileri sürmektedir (N ve T $\rightarrow \infty$). LM testi, N(N - 1)/2 serbestlik derecesiyle ki-kare dağılımına uymaktadır. Bu test N'in nispeten küçük ve T'nin yeteri kadar büyük olduğu örneklerde geçerlidir. Breusch ve Pagan (1980) tarafından önerilen LM istatistiği şu şekildedir;

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (1)$$

Pesaran (2004), LM testinin büyük N için uygun olmaması nedeniyle, hem N'in hem de T'nin sonsuza gittiği (N ve T $\rightarrow \infty$) örneklerde de geçerli olabilecek CD_{LM} testini geliştirmiştir. Bu test (N $\rightarrow \infty$ ve T $\rightarrow \infty$) altında normal dağılım özellikleri göstermektedir.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (2)$$

Pesaran (2004), N'in büyük ve T'nin küçük olduğu durumda yatay-kesit bağımlılığını sınamak için ise CD testini önermektedir. CD testi, yatay-kesit artıklar arasındaki korelasyon katsayılarının toplamına dayanmakta ve normal dağılıma uymaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (3)$$

CD testi paneli oluşturan grup ortalamalarının ikili korelasyonlarının sıfır, bireysel ortalamaların ikili korelasyonlarının sıfırdan farklı olduğu durumda gücünü kaybetmektedir. Bu durumda CD testi sapmaya sahip olmaktadır. Pesaran vd. (2008) bu sapmayı varyans ve ortalamayı da test istatistiğine ekleyerek düzeltilmişlerdir (LM_{adj}). Bu durumda normal dağılıma sahip sapması düzeltilmiş LM istatistiği ise şu şekildedir;

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad (4)$$

Eşitlikte, $(\hat{\rho}_{ij}^2)$ artıkların ikili korelasyon tahminlerini, k açıklayıcı değişken sayısını, μ_{Tij} $(T-k)(\hat{\rho}_{ij}^2)$ 'nin ortalamasını ve v_{Tij}^2 ise varyansını temsil etmektedir. Yokluk hipotezi (H_0) önce T ve sonra N sonsuza giderken geçerlidir (Pesaran vd., 2008).

3.2.2. Parametre Homojenliği Testi

Panel nedensellik testleri, parametrelerin kesitler arasında homojen veya heterojen olmasına göre farklılaşmaktadır. Çalışmada ülkeler arasındaki heterojenliği test etmek için Swamy (1970) tarafından öne sürülen ve Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen eğim parametresinin homojenliğini inceleyen delta testi $\tilde{\Delta}$ kullanılmaktadır. Delta testinde yokluk hipotezi, tüm yatay kesit birimler için ($H_0: \beta_i = \beta$ tüm i için) eğim parametrelerinin homojen olduğunu gösterirken, alternatif hipotez ($H_0: \beta_i \neq \beta$, $i \neq j$) eğim parametrelerinin homojen olmadığını göstermektedir. Delta testinin ilk aşamasında Swamy (1970) testinin yeniden düzenlenmiş şekli hesaplanmaktadır:

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE})' \frac{x_i' M_{\tau} x_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE}) \quad (5)$$

Eşitlikte; $\hat{\beta}_i$ havuzlanmış en küçük kareler tahmincisini, $\tilde{\beta}_{WFE}$ ağırlıklandırılmış sabit etkiler tahmincisini, M_{τ} T boyutunda birim matrisi, $\tilde{\sigma}_i^2$ ise σ^2 tahmincisini göstermektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen delta testi hem N hem de T sonsuza giderken tutarlıdır (N ve $T \rightarrow \infty$). Testin küçük örneklem versiyonu ise sapması düzeltilmiş delta testi tarafından ($\tilde{\Delta}_{adj}$) sağlanmıştır. Test istatistikleri şu şekildedir;

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (6)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{\text{var}(\tilde{z}_{it})}} \right) \quad (7)$$

Eşitlikte; $E(\tilde{z}_{it}) = k$ ve $\text{var}(\tilde{z}_{it}) = \frac{2k(T-k-1)}{T} + 1$ 'dir (Pesaran ve Yamagata, 2008).

3.2.3. Panel Nedensellik Testi

Çalışmada, seçilmiş 14 MENA ülkesinde politik istikrarsızlık-ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Panel nedensellik analizinde yatay-kesit bağımlılığı ve parametre homojenliği önemlidir. Bu nedenle modelde yatay-kesit bağımlılığının bulunması ve ülkeler arasında eğim parametresinin heterojen olması durumunda, uygun nedensellik analizinin bu iki durumu ihmal etmemesini gerektirmektedir. Konya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap nedensellik analizi, ülkeler arasındaki heterojenliği ve yatay-kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Panel bootstrap nedensellik analizi, görünüşte ilişkisiz regresyon (Seemingly Unrelated Regressions, SUR) yöntemine dayalı bir SUR sistemidir. Yöntem nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde kesitlere özgü bootstrap kritik değerlerin Wald katsayı kısıt testini kullanmaktadır. Yönteme göre panel nedensellik analizi öncesinde yapılması gereken durağanlık ve eştümleşme analizlerine gerek bulunmamaktadır. Bu nedenle analizde modeldeki değişkenlerin durağan olup olmaması önemli değildir. Bu yaklaşım, paneli oluşturan tüm ülkeler için ortak bir hipotez içermemekte, her bir ülkede Granger nedenselliğinin bulunup bulunmadığına ve nedenselliğin yönünün tespitine olanak sağlamaktadır (Konya, 2006:979-981). İki değişkenli yapıda SUR modeli iki denklem setini içermektedir;

$$\begin{aligned} Y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,1,l} Y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mx_1} \gamma_{1,1,l} X_{1,t-l} + \varepsilon_{1,1,t} \\ Y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,2,l} Y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mx_1} \gamma_{1,2,l} X_{2,t-l} + \varepsilon_{1,2,t} \\ &\dots \end{aligned} \quad (8)$$

$$Y_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{mly_1} \beta_{1,N,l} Y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_1} \gamma_{1,N,l} X_{N,t-l} + \varepsilon_{1,N,t}$$

ve

$$x_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{l=1}^{mly_2} \beta_{2,1,l} Y_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_2} \gamma_{2,1,l} X_{1,t-l} + \varepsilon_{2,1,t}$$

$$x_{2,t} = \alpha_{2,2} + \sum_{l=1}^{mly_2} \beta_{2,2,l} Y_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_2} \gamma_{2,2,l} X_{2,t-l} + \varepsilon_{2,2,t} \quad (9)$$

$$x_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{l=1}^{mly_2} \beta_{2,N,l} Y_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{mlx_2} \gamma_{2,N,l} X_{N,t-l} + \varepsilon_{2,N,t}$$

SUR sisteminde y ekonomik büyüme değişkenini ve x politik istikrarsızlık değişkenlerini temsil etmektedir. SUR sistemine göre, i ülkesinde x 'den y 'ye doğru tek yönlü nedensellik olabilmesi için (8) numaralı eşitlikteki tüm $\gamma_{1,i}$ 'lerin sıfır olmaması, ancak (9) numaralı eşitlikteki tüm $\beta_{2,i}$ 'lerin sıfıra eşit olması gerekmektedir. y 'den x 'e doğru tek yönlü nedensellik olabilmesi içinse (8) numaralı eşitlikteki tüm $\gamma_{1,i}$ 'lerin sıfır olması, ancak (9) numaralı eşitlikteki tüm $\beta_{2,i}$ 'lerin sıfıra eşit olmaması gerekmektedir. Tüm $\gamma_{1,i}$ 'ler ve tüm $\beta_{2,i}$ 'ler sıfıra eşit değilse x ile y arasında iki yönlü nedensellik bulunurken, tüm $\gamma_{1,i}$ 'lerin ve tüm $\beta_{2,i}$ 'lerin sıfıra eşit olması durumunda x ile y arasında Granger nedensellik bulunmamaktadır (Konya, 2006:981).

3.3. Ampirik Bulgular

Uygun panel nedensellik yönteminin seçimi için öncelikle modeldeki seriler arasındaki yatay-kesit bağımlılığının ve ülkeler arasındaki heterojenliğin test edilmesi gerekmektedir. Modeldeki seriler arasındaki yatay-kesit bağımlılığı ve eğim parametresinin homojenliği testleri sonuçları Tablo 4'de gösterilmektedir. Yatay-kesit bağımlılığı testleri (LM, CD_{LM} , CD ve LM_{adj}) sonucuna göre ülkeler arasında yatay-kesit bağımlılığı bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezi % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bulgular, MENA ülkeleri arasındaki kuvvetli ilişkilerin bulunduğunu, bölgedeki bir ülkeye gelen şokun diğer ülkelere kolaylıkla yayılabileceğini göstermektedir. Bu nedenle ülkeler arasındaki yatay-kesit bağımlılığı ihmal edilmemelidir. Tablo 4'te ayrıca eğim parametresinin homojenliğine ilişkin test sonuçları yer almaktadır. Delta testi sonuçlarına ($\tilde{\Delta}$, $\tilde{\Delta}_{adj}$) eğim parametresinin homojen olduğunu gösteren H_0 hipotezi % 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Sonuçlar, ülkeler arasındaki heterojenliğin önemli olduğunu göstermektedir.

Modelde yatay-kesit bağımlılığının ve ülke-temelli heterojenitenin bulunması nedeniyle Konya (2006) bootstrap panel nedensellik analizinin kullanılmasını uygundur. Panel nedensellik analizinin gecikme yapısına duyarlı olması, güvenilir ve geçerli nedensellik sonuçları için optimal gecikme uzunluğu seçiminde dikkatli olmayı gerektirir. Çalışmada maximum gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiş ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine dayalı olarak 1 seçilmiştir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Testler	Test İstatistiği	P-Değerleri
LM	2256.44***	0.000
CD_{LM}	160.51***	0.000
CD ve	47.482***	0.000
LM_{adj}	5.183***	0.000
$\tilde{\Delta}$	6.084***	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	6.468***	0.000

Not: *** 1% anlamlılık seviyesinde yokluk hipotezinin reddedilmesini temsil etmektedir.

Tablo 5: Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H_0 : Inc Rgdppc'nin Nedeni Değildir				H_0 : Rgdppc Inc'nin Nedeni Değildir			
	Wald İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			Wald İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Cezayir	23.691***	8.209	4.613	4.035	56.63**	66.132	43.259	38.499
Bahreyn	0.777	14.179	5.909	3.852	14.19	28.104	18.976	15.386
Mısır	1.806	5.366	2.497	1.993	13.857***	13.163	9.394	7.607
İran	0.58	10.784	5.119	3.469	1.878	6.409	5.379	3.85
Irak	2.836	18.731	9.656	6.346	8.741*	21.558	10.955	8.408
İsrail	5.215	41.748	33.304	29.45	0.01	26.69	12.398	8.4
Ürdün	1.84	10.119	4.359	3.64	4.737	12.352	9.564	6.404
Lübnan	0.125	6.688	4.536	2.816	26.825***	19.055	7.635	3.894
Fas	0.577	4.15	3.113	2.347	55.138***	34.345	21.437	18.75
Umman	11.244**	24.404	10.661	9.419	6.44	14.501	11.044	7.104
S.Arabistan	9.683*	19.419	12.085	9.031	3.107	42.292	20.167	15.159
Tunus	0.756	12.941	6.099	3.461	9.084*	17.946	10.745	8.876
BAE	0.67	16.496	10.834	6.937	75.573***	15.058	8.824	6.67
Yemen	13.813**	19.922	12.218	9.299	0.301	13.172	9.828	6.932

Not: Bootstrap kritik değerleri 1000 replikasyondan elde edilmiştir. ***, **, ve * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık seviyesinde yokluk hipotezinin reddedilmesini temsil etmektedir.

Tablo 6: Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H_0 : Exc Rgdppc'nin Nedeni Değildir				H_0 : Rgdppc Exc'nin Nedeni Değildir			
	Wald İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			Wald İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Cezayir	5.867	44.743	31.208	24.472	0.097	10.189	5.916	3.574
Bahreyn	5.247	14.142	8.06	5.986	1.173	21.033	12.93	10.671
Mısır	3.864	7.424	5.273	3.969	15.952***	14.461	12.923	8.634
İran	3.27	41.745	37.651	33.641	21.736	95.32	60.479	54.901
Irak	28.587**	39.187	28.389	18.77	3.303	20.011	11.183	8.024
İsrail	3.994	18.1	10.895	7.886	5.669	19.525	14.025	10.742
Ürdün	5.785	11.567	7.448	5.993	0.11	19.738	12.385	8.811
Lübnan	15.837**	21.44	11.184	8.465	1.625	15.53	6.827	5.385
Fas	1.887	12.153	3.92	2.83	4.551	14.406	8.85	5.532
Umman	8.765**	12.323	6.641	5.267	46.02***	26.275	16.923	15.063
S.Arabistan	10.361	36.908	28.047	15.73	0.287	25.267	9.452	7.326
Tunus	2.469	22.401	10.475	7.458	2.057	8.847	5.74	3.902
BAE	2.924	4.925	4.423	3.328	2.821	16.557	9.535	5.949
Yemen	4.874	42.275	35.252	27.344	0.033	42.679	29.173	23.904

Not: Bootstrap kritik değerleri 1000 replikasyondan elde edilmiştir. ***, **, ve * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık seviyesinde yokluk hipotezinin reddedilmesini temsil etmektedir.

Tablo 5, 6 ve 7'de panel nedensellik analizine ilişkin bulgular sunulmuştur. Tablo 5'teki verilere göre, Umman, Suudi Arabistan ve Yemen'de iç karışıklıktan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunurken; Mısır, Irak, Lübnan, Tunus, Fas ve BAE'de ilişki ekonomik büyümeden iç karışıklığa doğrudur. Cezayir'de ise iç karışıklık ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik (geri besleme) ilişkisi bulunmaktadır. Tablo 6'daki verilere göre, dış karışıklıklar Irak ve Lübnan'da ekonomik büyümenin Granger nedeniyken, yalnızca Mısır'da ekonomik büyümeden dış karışıklığa doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır. Umman'da ise dış karışıklık ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Tablo 7'deki verilere göre, iç ve dış karışıklığın

birlikte değerlendirildiği durumda (Pins) ise daha fazla nedensel ilişkiye ulaşılmıştır. İlişki, Ürdün ve Suudi Arabistan için politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğruyken; Bahreyn, Fas, Umman, Tunus ve BAE için politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğrudur. İran, Irak, İsrail ve Yemen'de herhangi bir nedensellik bulgusuna rastlanmazken, Cezayir, Mısır ve Lübnan'da iki değişken arasında geri besleme ilişkisine yönelik kanıtlar bulunmaktadır. Panel nedensellik bulguları Tablo 8'de değerlendirilmiştir.

Tablo 7: Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	H_0 : Pins Rgdppc'nin Nedeni Değildir				H_0 : Rgdppc Pins'in Nedeni Değildir			
	Wald İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri			Wald İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Cezayir	49.5***	13.15	11.951	8.274	27.798**	28.303	20.88	15.528
Bahreyn	1.434	12.058	5.678	4.373	25.778**	29.238	15.073	10.316
Mısır	4.754**	6.846	4.424	3.636	19.573***	19.017	13.302	9.688
İran	0.07	26.373	18.733	12.457	15.26	50.738	40.699	37.29
Irak	4.633	48.593	24.715	17.666	1.391	27.766	16.415	12.67
İsrail	5.181	34.698	19.362	16.12	1.677	8.967	7.495	5.65
Ürdün	5.112**	6.126	4.013	2.861	1.668	17.153	7.758	5.531
Lübnan	15.505**	18.444	7.105	5.703	16.797***	16.526	9.313	6.648
Fas	1.14	5.439	3.533	2.204	61.143***	41.781	35.435	27.965
Umman	10.498	19.153	13.377	10.584	20.691***	10.713	8.051	5.828
S.Arabistan	15.724*	31.814	16.757	13.227	4.981	39.362	24.435	17.308
Tunus	1.439	4.162	3.507	2.561	7.809**	7.908	5.901	4.112
BAE	0.907	8.543	6.835	6.033	20.881***	13.525	6.313	4.38
Yemen	11.423	38.285	21.163	18.211	0.036	25.82	14.451	10.172

Not: Bootstrap kritik değerleri 1000 replikasyondan elde edilmiştir. ***, **, ve * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık seviyesinde yokluk hipotezinin reddedilmesini temsil etmektedir.

Tablo 8: Panel Nedensellik Bulgularının Değerlendirilmesi

Bağımsız Değişken	İlişki	Bağımlı Değişken	Ülkeler
İç karışıklık (inc)	→	Lnrkdppc	Cezayir, Umman, S. Arabistan, Yemen
Dış karışıklık (exc)	→	Lnrkdppc	Irak, Lübnan, Umman
İç ve dış karışıklık (pins)	→	Lnrkdppc	Cezayir, Mısır, Ürdün, Lübnan, S. Arabistan
Lnrkdppc	→	İç karışıklık (inc)	Cezayir, Mısır, Irak, Lübnan, Tunus, Fas, BAE
Lnrkdppc	→	Dış karışıklık (exc)	Mısır, Umman
Lnrkdppc	→	İç ve dış karışıklık (pins)	Cezayir, Bahreyn, Mısır, Lübnan, Fas, Umman, Tunus, BAE
İç karışıklık (inc)	↔	Lnrkdppc	Cezayir
Dış karışıklık (exc)	↔	Lnrkdppc	Umman
İç ve dış karışıklık (pins)	↔	Lnrkdppc	Cezayir, Mısır, Lübnan

4. Sonuç

Çalışmada, MENA bölgesinde yer alan seçilmiş 14 ülke için politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmek için panel nedensellik analizi yapılmıştır. Politik istikrarsızlık göstergesi olarak kullanılan iç karışıklık ve dış karışıklık endeksleri ve bunların ortalamasından elde edilen iç ve dış karışıklık endeksi gibi üç farklı endeks ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, İran ve İsrail hariç, bazı ülkelerde tek, bazı ülkelerde ise çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Tek yönlü nedensellik ilişkisi, politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğru olduğu gibi, ekonomik büyümeden politik istikrarsızlığa doğru da olabildiği ise görülmüştür. Örneğin iç ve dış karışıklık endeksine göre, Ürdün ve S. Arabistan'da politik istikrarsızlıktan ekonomik büyümeye doğru; Bahreyn, Fas, Umman, Tunus,

BAE'de ekonomik büyümeden politik istikrarsızlığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, Cezayir, Mısır ve Lübnan'da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu endeks tipine göre diğer ülkeler için herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Sonuçlar, Elbedawi, 1992; Zablotsky, 1996; Gyimah-Brempong ve Traynor, 1999; Blomberg ve Hess, 2002) gibi çalışmalarla büyük ölçüde uyumludur.

Bu sonuçlar, ülkeden ülkeye farklılar gösterse de politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı ilişkilerin varlığını desteklemektedir. Ele alınan dönem içinde, MENA bölgesindeki istikrarsızlıkların nedenleri arasında bölgedeki düşük ekonomik büyümeden kaynaklı problemlerin olduğu söylenebilir. Düşük üretime bağlı olarak yaratılan düşük gelir ve bu düşük gelirin dahi adil dağılımının sağlanamaması toplumda huzursuzluk yaratmakta ve bölgedeki politik istikrarsızlığı artırmaktadır. Diğer taraftan artan politik istikrarsızlıklar, hem belirsizlik yaratarak yatırımların düşmesine ve finansal sermaye kaçışına hem de fiziki ve beşeri sermayenin zarar görmesine neden olmaktadır. Böylelikle politik istikrarsızlıklar ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Kısacası, istikrarsızlık tuzağı olarak da adlandırılan politik istikrarsızlıklar ile ekonomik büyüme arasında bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, bölgenin en büyük şansının ve şanssızlığının petrol olduğunu söylemek mümkündür. Emperyalist devletlerin yüzyıllardır izlediği sömürü politikalarının bir sonucu olan bu kısır döngüyü yıkmak çok zor olmakla birlikte, bölge ülkelerinde ekonomik ve sosyal fırsatlara eşit derecede ulaşım hakkı, adil gelir dağılımı ve güçlü ve adil bir yönetim tarzı bu amaca hizmet edebilir.

Dış karışıklıklar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin varlığı, istikrarsızlıkların komşuluk ilişkilerinin sonucu olarak yakın çevredeki ülkelerin ekonomilerini de etkilediği görülmektedir. Yani ülkeler, ekonomik açıdan sadece kendi içindeki politik istikrarsızlıklardan değil aynı zamanda yakın çevredeki politik istikrarsızlıklardan da olumsuz etkilenmektedir. Bu ilişkinin güçlenmesi, yayılma etkisi yaratarak istikrarsızlığın alanını genişletmektedir. Bu nedensellik ilişkisinin bölgeye komşu olan ülkeler içinde geçerli olması durumunda, bölgedeki istikrarsızlıktan onların da ekonomik olarak etkileneceği söylenebilir. Bu bakımdan MENA bölgesindeki istikrarsızlık, Türkiye için de önemli tehditler yaratmaktadır.

Kaynakça

- Abadie A. ve Gardeazabal, J. (2001), The Economic Cost of Conflict: A Case-Control Study for the Bask Country. *NBER Working Paper Series*, 8478, 1-32.
- Abdiweli, M. A. (2001). Political Instability, Political Uncertainty, and Economic Growth: An Emprical Investigation, *Atlantic Economic Journal*, 29(1), 87-106.
- Aisen, A. ve Veiga F. J. (2011). How Does Political Instability Affect Economic Growth?. *IMF Working Paper*, 11(12), 1-28.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N. ve Swagel, P. (1992). Political Instability and Economic Growth. *NBER Working Paper Series*, 4173, 1-47.
- Alesina A. ve Perotti, R. (1993). Income Distribution, Political Instability, and Investment. *NBER Working Paper Series*, 4486, 1-33.
- Alesina A. ve Rodrik, (1994). Distruptive Politics and Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465-490.
- Alesina, A. ve Tabellini, G. (1988). External Debt, Capital Flight and Politic Risk. *NBER Working Paper Series*, 2610, 1-45.
- Asteriou D. ve Price, S. (2001). Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence. *Scottish Journal of Political Economy*, 48(4), 383-399.
- Barro, R. (1989). A Cros Country Study of Growth, Saving, and Government. *NBER Working Paper Series*, 2855, 1-57.

- Barro, R. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Blomberg, S. B. ve Hess, G. D. (2002). The Temporal Links between Conflict and Economic Activity. *Journal of Conflict Resolution*, 46(1), 74-90.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The LM Test and Its Application to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-254.
- Brunetti, A. (1997). Political Variables in Cross-Country Growth Analysis. *Journal of Economic Surveys*, 11(2), 163-190.
- Campos, N. F. ve Nugent, J. B. (2000). Who is Afraid of Political Instability?. *Journal of Development Economics*, 67(2002), 157-172.
- Collier, P. (1989). On the Economic Consequences of Civil War. *Oxford Economic Papers*, 51, 168-183.
- Cordesman, A. H. (2018). Stability in the MENA Region: The Range of Forces Shaping Stability. *Centre for Strategic & International Studies*, March 22, 1-102.
- Davies, V. A. B. (2010). Capital Flight and Violent Conflict. World Development Report 2011, 63207, 1-13.
- ECB. (2011), Political Tensions in the Middle East and North Africa: Economic Implications for the Euro Area. *ECB Monthly Bulletin*. April 2011, 15-17.
- Elbadawi, İ. A. (1999). Civil Wars and Poverty: The Role of External Interventions, Political Rights and Economic Growth. *Civil Conflicts, Crime and Violence Conference, 22-23 February 1999*, World Bank, Washington D.C.
- Gerring, P. B., Bond, P., Barndt, W.T ve Moreno, C. Barnt (2005). Democracy and Economic Growth: A Historical Perspective. *World Politics*, 57(3), 323-364.
- Gurgul, H. ve Lach, L. (2013). Political Instability and Economic Growth: Evidence from Two Decades of Transition in CEE. *Communist and Post-Communist Studies*, 46(2013), 189-202.
- Gyimah-Brempong, K. ve Traynor, T. L. (1999). Political Instability, Investment and Economic Growth in Sub-Saharan Africa. *Journal of African Economies*, 8(1), 52-86.
- Herrala, R. ve Ariss, R. T. (20139, Credit Constraints, Political Instability, and Capital Accumulation. *IMF Working Papers*, 13(246), 1-26.
- Hoyos, R. ve Sarafidis V. (2006). Testing for Cross-Sectional Dependence in Panel-Data Models. *The Stata Journal*. 6(4), 482-496.
- Hurwitz, L. (1973). Contemporary Approaches to Political Stability. *Comparative Politics*, 5(3), 449-463.
- Jong-A-Pin, R. (2009). On the Measurement of Political Instability and Its Impact on Economic Growth. *European Journal of Political Economy*, 25(2009), 15-29.
- Kónya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978-992.
- Le, Q. V. ve Zak, P. J. (2001). Political Risk and Capital Flight. *Claremont Colleges Working Papers in Economics*, 2001(10), 1-23.
- Lensink, B., Hermes, C. ve Murinde, V. (2000). Capital Flight and Politic Risk. *Journal of International Money and Finance*, 19(1), 73-92.

- Pesaran M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, 0435, 1-41.
- Pesaran, M.H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran M. H. ve Yamagata T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Polachek, S. W. ve Sevastianova, D. (2012). Does Conflict Disrupt Growth? Evidence of the Relationship between Political Instability and National Economic Performance. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 21(3), 361-388.
- Staines, N. (2004). Economic Performance over the Conflict Cycle. *IMF Working Paper*, 04(95), 1-41.
- Swamy P. A. V. B. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Sweidan, O. D. (2017). The Influence of Political Regime vs Political Instability on Real Output Evidence from the MENA Region. *Journal of Economic Studies*, 44(1), 154-167.
- Şanlısoy, S. ve Kök, R. (2010). Politik İstikrarsızlık Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47(541), 9-22.
- Tang, C. F. ve Abosedra, S. (2014). The Impacts of Tourism, Energy Consumption and Political Instability on Economic Growth in the MENA Countries. *Energy Policy*, 68(2014), 458-464.
- Zablotsky, E. E (1996). Political Stability and Economic Growth A Two Way Relation. *CEMA Working Papers*, 109, 1-37.

THE RELATIONSHIP BETWEEN POLITICAL INSTABILITY AND ECONOMIC GROWTH: PANEL CAUSALITY ANALYSIS FOR MENA COUNTRIES

Extended Abstract

Aim: In studies on the determinants of economic growth, it has been concluded that political instability is important factor for economic growth. If an assessment is made in terms of political instability, it can be seen that the MENA region is the most unstable region in the world. When oil reserves are taken into consideration, the instabilities in the region are important for the world economy. The purpose of this study is to investigate the existence and direction of the causality relationship between political instability and economic growth for the 1991-2016 period and 14 selected countries in the MENA region.

Method(s): In the study, bootstrap panel Granger causality test developed by Kónya (2006) is used. The superiority of this method is that there is no need for panel root methods for the data. However, cross-section dependency and parameter homogeneity are important for choosing the appropriate panel causality method. For this reason, cross-section dependency and parameter homogeneity between 14 MENA countries are tested before panel causality analysis. In the study, Lagrange Multiplier (LM) test proposed by Breusch and Pagan (1980), CD and CDLM tests developed by Pesaran (2004) and modified LM test (LM_{adj}) developed Pesaran et al. (2008) are used. In order to test the heterogeneity between countries in the study, the delta test $\tilde{\Delta}$, which is proposed by Swamy (1970) and examines the homogeneity of the slope parameter developed by Pesaran and Yamagata (2008), is used.

Findings: Tests show that cross-section dependence and heterogeneity are significant among MENA countries. Panel causality analysis is sensitive to delays. The maximum delay length was selected as 4 in the study and the optimal delay length was set to 1 based on the Schwarz information criterion. According to panel causality results, one-way causality from internal conflict to economic growth in Oman, Saudi Arabia and Yemen and from economic growth to internal conflict in Egypt, Iraq, Lebanon, Tunisia, Morocco and BAE is found. In Algeria, there is a two-way causality (feedback) relationship between internal conflict and economic growth. There are one-way causality from economic growth to external conflict in Iraq and Lebanon while from external conflict to economic growth Granger in Egypt. There is a two-way causality relationship between external conflict and economic growth in Oman. In the case where internal and external confusion are evaluated together (Pins), more causal relations are reached. The relationship is towards from political instability to economic growth Jordan and Saudi Arabia and from economic growth to political instability in Bahrain, Morocco, Oman, Tunisia and BAE. In Algeria, Egypt and Lebanon, there is evidence for feedback between two variables.

Conclusion: These results support the existence of relations between political instability and economic growth. It can be said that the causes of the instability in the MENA region are the problems caused by the low economic growth. The low incomes created by low production and the income inequality develop social unrest in MENA countries. So, political instability increases in the region. Increasing political instability reduce investment by creating uncertainty. It causes capital flight and damages both physical and human capital. Thus, political instability negatively affects economic growth. In short, a vicious circle emerges between economic instability and political instability, also called instability trap. Besides, it is seen that the causality relation between external conflict and economic growth affects the economies of neighboring countries as a result of the existence of neighboring relations. In other words, countries are not only affected economically in terms of internal political instability but also external political instability. The strengthening of this relationship has widened the area of instability by creating a spillover effect. If this causality relation applies to the countries neighboring the region, it can be said that they will be economically affected from the instability in the region.